

ROMI U DRUŠTVENOM PROSTORU HRVATSKE

Maja ŠTAMBUK
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.35(497.5=914.99)
Pregledni rad

Primljeno: 25. 1. 2000.

Neteritorijalnost još uvijek definira Rome. Ta činjenica održava i nadalje potiče društvenost koja se oslanja na obitelj i užu rodbinsku skupinu. Širi oblici društvenosti javljaju se rjeđe i Romima znače manje nego drugim socijalnim skupinama. S naglašenim obilježjima nomadizma na svim razinama romske povijesti: individualnoj, obiteljskoj i nacionalnoj razini, gotovo posvuda gdje su se dulje ili kraće zadržali, ostali su na društvenoj margini. S druge strane, bez obzira na izrazitu malobrojnost, Romi u Hrvatskoj, ako žele sudjelovati u razvoju društva i kao akteri i kao "potrošači" razvitka, teško se za promjenu položaja u tom smislu mogu izboriti ako ostanu autarkični, sami sebi dostatni ili tek s povremenim i slabim vezama s okolinom.

✉ Requests for reprints should be sent to Maja Štambuk, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Marulićev trg 19, 10000 Zagreb, Croatia.
E-mail: maja.stambuk@ipdi.hr

Prva pomisao pri spomenu Roma je odsutnost njihove trajnije vezanosti uz određeno mjesto, prostor. Stoga, kad govorimo o njima (bez obzira na njihovu sve uobičajeniju sedentarnost), nemamo u vidu prostorni okvir koji bi, poput sela primjerice, bio i okvir socijabiliteta. Teritorijalnost još ne definira Rome. Obrnuto. Definira ih neteritorijalnost. Takav njihov "izbor" stavlja naglasak društvenosti na obitelj i užu rodbinsku skupinu. Širi oblici društvenosti javljaju se rjeđe i za pretpostaviti je da Romima znače manje nego drugim socijalnim skupinama. S turbulentnom poviješću na individualnoj, obiteljskoj i nacionalnoj razini, gotovo posvuda gdje su se dulje ili kraće zadržali, ostali su na društvenoj margini. S druge strane, bez obzira na izrazitu malobrojnost, Romi u Hrvatskoj, ako žele sudjelovati u razvoju društva i kao akteri i kao

"potrošači" razvitka, teško se za promjenu položaja u tom smislu mogu izboriti ako ostanu autarkični, sami sebi dostatni ili tek s minimalnim vezama s okolinom (u demografskom, gospodarskom i socijalnom pogledu). Svoj identitet oni još grade na pretežito folklorno-kulturnim obilježjima i izbjegavaju njegovo širenje prema socijalnim, političkim, gospodarskim sastavnicama identiteta.

Romi¹ su "zaseban neteritorijalni narod s vlastitom poviješću, jezikom i kulturom".² Lingvističkom raščlambom ustanovljeno je da su iz indijskog zavičaja³ krenuli prije više od tisuću godina.⁴ Najnomadskiji⁵ su narod u današnjoj Europi, iako mnogo manje nego što su to donedavno bili.⁶ Uvijek su svoju društvenu organizaciju temeljili na obitelji i time se razlikovali od drugih lutajućih skupina. Danas ih je više prostorno stabiliziranih nego bez adrese. Isti se proces sedentarizacije zamjećuje i u Hrvatskoj.⁷ Sve više ih živi u stalnim naseljima i kućama (barakama, daščarama) ili stanovima, sve manje je onih u neprestanoj selidbi po zemlji koji preživljavaju na tradicionalan romski način.

Romska manjina u Hrvatskoj prostorno je raspršena, nevezana uz "tipičnu" vrstu naselja. Ima ih u gradu, gdje obično naseljavaju loše opremljena predgrađa, ali žive i u selima, obično u izdvojenim "ciganskim naseljima".⁸ Izabravši socijalnu distanciju kao način "komuniciranja" s neromskom okolinom, sačuvali su svoju posebnost i odolili asimilacijskim procesima (ili ih barem uspješno odgađaju ili usporavaju). Međutim, istodobno, otežavaju, odgađaju i usporavaju procese integracije u hrvatsko društvo. Među Romima ima i onih koji niječu vlastitu nacionalnu pripadnost.⁹ Slično se događa i drugdje po Europi. Integracija nije negacija romskih posebnosti i brisanje njihova socijalnokulturnog identiteta. Koncept integracije trebalo bi "prevesti" kao prihvaćanje i uključivanje u uobičajene procese koji se na određenoj civilizacijskoj razini odvijaju u društvenom okolišu. To podrazumijeva prije svega uključivanje, poput ostalih građana, u formalne školske sustave, zapošljavanje, prihvaćanje prava i obveza iz postojećih zakonom reguliranih pravila igre. Jedna od prepreka je ta što mnogi pripadnici romske nacije nemaju stalno mjesto boravka. Gospodarsku djelatnost često obavljaju izvan mjesta stanovanja. Njihov broj u Hrvatskoj¹⁰ nije precizno utvrđen, što ne umanjuje opće i specifične probleme¹¹ s kojima se susreću pripadnici te manjine. Još je teže opravdati nezainteresiranost da se bolje upoznamo s tom populacijom, pa su stoga stereotipi nerijetko jedini usmjerivači društvenih aktivnosti prema Romima. Ni drugdje po svijetu situacija nije mnogo bolja.¹²

Nakon drugoga svjetskog rata započela je novija intenzivnija migracija Roma s istoka prema europskom zapadu

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 197-210

ŠTAMBUK, M.:
ROMI U DRUŠTVENOM...

koja, s manjim intenzitetom, traje do danas. Istraživači romskih selidbi prvi intenzivniji val smještaju u razdoblje između 1945. i 1960., osobito u rane šezdesete. Drugi val, koji obuhvaća osobito Rome iz SFR Jugoslavije, Grčke i Turske, pokreće se oko 1960 i traje otprilike do 1980. Smjer tih migracija vodi prema Njemačkoj, Francuskoj, Italiji, Austriji i ostalim zapadnoeuropskim zemljama. Razlozi su pretežito ekonomski.

Treći migracijski val započinje 1980. i osobito se intenzivira raspadom istočnih komunističkih sustava, dakle počinje 1990. i traje do danas. Što se tiče bivše Jugoslavije, većina Roma je u tom razdoblju, primjerice u Italiju (procjenjuje se da ih je oko 40.000), došla s Kosova i iz Bosne.¹³

Ipak, sudeći prema dostupnim podacima, Romi se još uvijek radije zadržavaju u manje razvijenim dijelovima Europe. Tako je bilo polovicom prošloga stoljeća, a tako je i danas. U međuvremenu njihov je broj znatno porastao. Kako je inače teško ustanoviti i približno vjerojatan broj Roma i ostalih "Putnika", svi izvori uglavnom se služe procjenama.

➔ TABLICA 1
Broj Roma u Europi
1993. (procjena)

Zemlje	Romska populacija
Rumunjska	2 500 000
Bivša Jugoslavija	900 000
Bugarska	800 000
Mađarska	600 000
Turska	545 000
Zajednica Nezavisnih Država	530 000
Bivša Čehoslovačka	410 000
Španjolska	330-350 000
Francuska	300 000
Grčka	150 000
Njemačka	90-120 000
Italija	95 000
Ujedinjeno kraljevstvo	95 000
Albanija	80 000
Švicarska	35 000
Poljska	30 000
Nizozemska	30 000
Portugal	30 000
Austrija	15-68 000
Irska	15-21 000
Belgija	12 000
Finska	8 000
Norveška	5 000
Danska	1 500-4 500
<i>Ukupno</i>	<i>7 616 000-7 748 000</i>

Izvor: Etudes tsiganes, 1/1993, str. 13. Navedeno prema Ali Arayici: The Gypsy minority in Europe – some considerations. *International Social Science Journal*, br. 156/1998, str. 254.

Danas svakako postoje bolje pretpostavke i metode za procjenu njihova broja, pa je možda usporedba s podacima iz prošlog stoljeća zanimljiva iz nekih drugih razloga.

Naime, Predari piše (1841.), navodeći kalkulacije ondašnjih geografa i statističara, da ih je u Europi bilo oko 600 000. Najviše ih je bilo u Moldaviji i Vlaškoj (200 000), i Turskoj (200 000), slijede Ugarska (100 000), Španjolska (40 000), Engleska (10 000), Rusija (10 000) i ukupno 40 000 u Njemačkoj, Francuskoj i Italiji.¹⁴ Dakle, prema dostupnim podacima, broj im je porastao više od deset puta u proteklo stoljeće i pol.

Najveća koncentracija Roma u bivšoj Jugoslaviji bila je u Skopju i Beogradu.¹⁵

Iz jednog drugog izvora (*The Economist*, ožujak 1999., navedeno prema *Obzoru* od 27. ožujka 1999.), prenosimo podatke o udjelu Roma u populaciji pojedinih država u centralnoj Europi 1998.¹⁶ Dakako, opet su to procijenjeni podaci. Najveći postotak Roma je u Makedoniji (17,5 posto), slijede Slovačka (11,1 posto), Bugarska (10,8 posto), Rumunjska (10,6 posto), Mađarska (5,7 posto), Jugoslavija (4,2 posto), Albanija (4,0 posto), Češka (3,1 posto), Bosna (1,4 posto), Hrvatska (1,3 posto) i Slovenija (0,6 posto).

Dok u Europi više od polovice stanovništva živi u gradu, više od polovice Roma živi u ruralnim regijama.

Tradicionalna prostorna pokretljivost Roma vjerojatno je i u Hrvatskoj probuđena dijelom pogoršanim postratnim prilikama. Sami oni kažu da napuštaju kraj (zemlju) kojemu loše krene.

Istraživanje njihova društvenog položaja koje je obavljeno u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar 1998.,¹⁷ ponajprije je bilo vođeno ciljem da se na temelju empirijskih podataka o sociodemografskim i sociogospodarskim obilježjima romske populacije te na temelju uvida u njihovu prostornu rasprostranjenost predlože sastavnice "novog" položaja i uloge te populacije u ukupnim razvojnim procesima. Pozornost i interes je usmjerilo prema prostorno stabilnijem dijelu romske nacionalne zajednice. To ne znači da se zaboravilo na dodatne specifične probleme Roma nomada.¹⁸ To također znači da "neteritorijalnost" u početnoj definiciji Roma ne vrijedi za ukupan njihov narod. Na razini na kojoj se u spomenutom istraživanju prišlo sedentarnim Romima, prostor, područje sela ili izdvojene gradske četvrti dobiva posebnu važnost. Upravo u relaciji s tim određenim prostorom romska zajednica pokazuje znakove zavičajnosti i emocionalne vezanosti. Uz svoju društvenu skupinu na određenom prostoru oni vezuju svoje pojedinačne i obiteljske potrebe i aspiracije. Vrlo su vezani međusobno, svjesni istog podrijetla, kulture, jezika. Unutar naselja obično žive obitelji sličnog socijalnoekonomskog polo-

žaja. Upravo ta međusobna sličnost (pojedinaca ili obitelji), ujedinjena s gustoćom naseljenosti na ograničenom prostoru, olakšava nastanak zajednice i važan je preduvjet njezine opstojnosti. Naravno, nije to jedini preduvjet sedentarizacije Roma.¹⁹

Isprepletanje uzroka i posljedica u dugotrajnoj društvenoj i gospodarskoj marginalizaciji položaja Roma doveo je tu etničku skupinu u teško "stanje sveopćih potreba". Dvije temeljne razine na kojima možemo problematizirati položaj romske manjine u Hrvatskoj jesu: a. Razina društvene zajednice. Na toj razini očigledno nema institucionalnih mehanizama koji bi vlastitim automatizmom rješavali probleme ostvarivanja temeljnih prava na zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu, socijalnu i mirovinsku zaštitu i ostala prava. Ne mislimo pritom o Romima tek kao pripadnicima nacionalne manjine, nego kao pripadnicima manjine u kojoj je, zbog tradicionalnih elemenata, prevladavajućih u njihovom svakodnevnom društvenom, obiteljskom i radnom životu, na prvi pogled ustanovljiv odmak od standardnog ponašanja okoline; i b. Razinu same romske manjine. Ona je nedostatno organizirana i slabo međusobno povezana, pa je zbog toga, unatoč postojanju nekoliko udruga, vrlo zahtjevno pa i skupo osigurati dogovor i artikulaciju romskih manjinskih revandikacija. Na toj razini, kad je riječ o Romima, teško je rješavati probleme koji se inače mogu rješavati unutar manjine. Prostorno raspršeni ne ostvaruju uvjete za organiziranje lokalne samouprave.

Problemi sustavne gradnje i održanja kulturnog identiteta poseban su problem romske populacije. Među mnogim razlozima svakako je i činjenica da ona u Hrvatskoj nije gotovo nigdje dosta "zgusnuta" da bi se mogle osigurati institucionalne temeljne pretpostavke oblikovanja identiteta. Za Rome je posebno karakteristično da ih se "izvana" doživljava i tretira kao iznimno prepoznatljivu etničku i kulturnu cjelinu, dok je, s druge strane, njihova slika o sebi samima vrlo rahla ili barem nedostatno identificirajuća za sve pripadnike. Transnacionalnost njihova identiteta i nepostojanje romske nacionalne države izlaže ih opasnostima asimilacije i slabljenja pamćenja o sebi. Ali takav položaj, promatramo li ga s drugog gledišta, može se doživjeti kao poticaj čvršćem i solidarnijem povezivanju prilično raznolikih podskupina unutar (hrvatskih) Roma. Čini nam se da bi to morao biti jedini pravi pristup u njihovu organiziranju i osnovni cilj svake zajedničke akcije. Izvan i unutar Roma.²⁰

Svrha istraživanja bila je pružiti empirijski temelj državnim institucijama da u okviru raspoloživih mogućnosti izrade i operacionaliziraju koncept pomaganja romskoj populaciji u Hrvatskoj u ostvarivanju njihove adekvatnije društvene, kulturne i gospodarske uloge. Sukladno toj svrsi, valjalo bi izra-

diti kratku i transparentnu strategiju poboljšanja romskog položaja. Svakako bi valjalo da vladine i nevladine institucije i udruge koncipiraju primjerenu i djelotvornu strategiju rješavanja mnogih problema unutar romske nacionalne manjine i problema njihova odnosa prema društvenoj okolini.

Sociološka istraživanja marginalnih skupina²¹ zasad nisu osobitu pozornost pridavala manjinskim nacionalnim skupinama. Unutar istraživanja pojava i problema interkulturalizma, pretežita pozornost bila je uglavnom usmjerena na stavove i mišljenja određenih populacija (mladi, učenici, studenti, itd.) prema marginalnim skupinama. Romi na tim ljestvicama slabo prolaze.²²

Problemi istraživanja romske populacije, kao i drugih brojčano nevelikih nacionalnih skupina u Hrvatskoj, utjecali su na njihovu relativno slabu istraženost i uglavnom "usputno" bavljenje njima.²³ Novonastala hrvatska država i osobito procesi njezina nastajanja, u kojima su aktivno sudjelovali pripadnici nacionalnih manjina, pripomogli su masovnijem osvještavanju nacionalnih korijena i potaknuli neke aktivnosti u učvršćivanju, stabilizaciji samosvijesti o vlastitom podrijetlu i poželjnom smjeru društvenog i kulturnog napretka. Tako su i Romi, organizirani u nekoliko nacionalnih udruga, inicirali znanstveno-stručni pristup izradi koncepta cjelovitog rješenja svojega položaja, ne negirajući pritom napore i uspjehe drugih društvenih čimbenika.²⁴ Interes šire društvene zajednice konkretniji je i njihova očekivanja idu za neposrednim znanjima o Romima koji mogu pomoći da se na svakodnevnoj životnoj razini sela ili grada i "njihove" romske zajednice pronađu prikladna rješenja, a sve s ciljem da se unaprijeđe životni i radni uvjeti za sve stanovnike naselja.

Uzroci marginalnog društvenog i gospodarskog položaja Roma u Hrvatskoj su, s jedne strane, u nekim obilježjima romske populacije, a s druge, u dugotrajnom neadekvatnom odnosu vlasti na području Hrvatske prema njima.

Stoga je važno bolje upoznati romsku populaciju, njezina obilježja i probleme, jer će se tako olakšati put prema poboljšanju njezina položaja. Ovakvim i sličnim istraživanjima popunjava se empirijska slika o nacionalnim i etničkim zajednicama i manjinama u Hrvatskoj i tako znanstveno-stručno podupire politika državnih i nedržavnih institucija prema manjinama.

Osim uvida u to kako živi romski narod u Hrvatskoj, valja detaljnije istražiti prostornu rasprostranjenost romske populacije u našoj zemlji, potom pretpostavke povećanja kvalitete života romskog stanovništva i primjerenije organizacije "podružnica" državnih socijalnih institucija te, konačno, identificirati aktore poželjnih pomaka postojećih romskih društvenih i gospodarskih prilika, onih među Romima i izvan njih.

Od istraživanja se očekivalo da pridonese obogaćivanju fonda znanja o marginalnim skupinama i metodologiji njihova istraživanja, s posebnim naglaskom na male i prostorno raštrkane nacionalne zajednice te da se nađu rješenja za konkretne razvojne probleme romske populacije, uključivši probleme njihova nacionalno-kulturnog identiteta.

Svi Romi s kojima smo razgovarali ističu problem jezika, osobito pismenosti na vlastitom jeziku. Jer, malo je naobraženih Roma koji ga znaju pisati. Stoga je njihova sveopća kultura, uključivši i znanja potrebna za preživljavanje, ponajprije usmena, sve se pamti. (Njihova je kultura nepismena.) Ili, kako kaže Clébert, Cigani svoje otkrivanje svijeta ne bilježe "na papiru ili u knjigama".²⁵

Istraživanje je obuhvatilo sjedilačku romsku populaciju. Iako nam nije posve uspjelo pitanje o načinima stjecanja sredstava za život, moguće je pretpostaviti da barem dio članova sjedilačkih obitelji sezonski ili ponekad na nekoliko godina napuštaju "stalnu adresu" i odlaze za poslom. Clébert ih drži prije svega nomadima koji, i kad su očigledno sjedilački, načinom života odaju nomadski karakter. Oni "odaju uvijek dojam kao da privremeno logoruju".²⁶ Naime, u stanu (ili u nekom drugom boravištu, pa i u špilji) sve je puno paketa, kofera, zamotuljaka svake vrsti, malo je namještaja, spava se na pokrivačima, perinama, tepisima. Ipak, prostorna stabilizacija prvi je preduvjet društvene integracije Roma. Dok su nomadi, ostaju po strani od temeljnih društvenih institucija.

Većina pokušaja da ih se stabilizira i integrira u većinsko stanovništvo nije uspjela. U pravilu, mjesta ili četvrti koja naseljavaju Romi izbjegavaju pripadnici drugih naroda. Obilazeći neka romska naselja u Hrvatskoj primijetili smo da i kad su u neposrednoj blizini neromskog naselja ili četvrti, nastoje da ih neka fizička prepreka odvaja od susjedstva. Najčešće je to potok, rijeka ili željeznička pruga.

Niska koncentracija Roma u odnosu na većinsko stanovništvo, u svim istraživanim područjima, onemogućava im važniji položaj, ulogu ili funkciju u bilo kojem razvojnom smislu. Njihov prinos stoga ima više prilike ako je individualan, nego kolektivan. Što se individualne razine tiče, javljaju se poznata ograničenja kad su oni u pitanju. Neprestana opasnost koja im prijete "izvana", osobito od različitih iskušenja asimilacije ili nepoželjnog tipa integracije, unutarinja organizacija njihova života, osobito obiteljski ustroj koji veže širu obitelj, razvio je među Romima živu i rado prihvaćenu međuovisnost u kojoj ne ostaje previše mjesta individualnosti. Primjerice, samačko domaćinstvo gotovo je nepoznata institucija u romskom rodu. S druge strane, vrlo niska obuhvaćenost njihove djece osnovnom izobrazbom (da o višim stupnjevima ne govorimo) već ih na samom početku diskriminira i ne upu-

čuje s jednakih polazišta u profesionalni život. Danas više nego nekada. Jer, škola je gotovo jedini kanal socijalne promocije pojedinca. Što se zajednice (šire ili uže) tiče, može se kazati da je naprednija, uspješnija, bogatija, perspektivnija ako je viša prosječna razina izobrazbenosti njezinih pripadnika. Inzistiranje na izobrazbi i pomaci na tom planu dugoročan su, skup i težak put, ali uistinu jedini koji će u budućnosti dati rezultate, pa je u tom smislu i jedini racionalan. U preindustrijskom vremenu Romi nisu odmicali daleko od ostalog stanovništva kad je o formalnoj naobrazbi riječ. Tako su mogli biti konkurentni i traženi sa svojim tradicionalnim obrtima (kotlari, košaraši, proizvođači drvenih predmeta, svirači, trgovci konjima, kovači, potkivači, krotitelji medvjeda i dr.). Međutim, modernizacija društva (osobito industrijalizacija i sve veće značenje izobrazbe) stvarali su sve veći raskorak između Roma i većinskih naroda. Opada interes za njihove usluge i proizvode, oni sami nisu se na vrijeme i spretno "prekvalificirali". Većina je zadržala nomadski ili polunomadski način života sve do najnovijih dana. Dakle, tradicionalni obrti izumiru, a za mnoge Rome mijenja se i donedavno dominantni nomadski način života. Ipak, snažni su utjecaji tradicije na te, u pravilu male a društveno, kulturno i gospodarski ugrožene, romske skupine; snažniji nego oni u njihovoj socijalnoj okolini. One su i dalje zatvorene i na okolinu upućene tek toliko da prežive.

Tradicija "divljeg poduzetništva" koja se, opet tradicionalno, tolerira i "razumije" osobito kad je riječ o Romima, i dobra je i loša usluga toj populaciji. Naime, očiglednost vrlo loših životnih prilika što karakterizira većinu "društvenog" prostora koji zauzimaju pripadnici tog naroda, kao i sklonost prema nestalnim adresama i radnim mjestima te vrstama djelatnosti iz kojih crpe sredstva za život, čine Rome na određen način nedodirljivima. Veliki angažman bio bi nuždan da bi se sredilo i "utjeralo" fiskalne, socijalne, zdravstvene, mirovinske, komunalne obveze i prava. Dakle, iako smo anketirali isključivo prostorno stabilizirane Rome, prilike su daleko od koliko-toliko sređenih. "Čišća" situacija je uglavnom samo sa stalno zaposlenima i njihovim obiteljima, a takvih je malo.

Dok se neromskom narodu povećanjem općeg i društvenog životnog standarda tijekom modernizacijskih procesa urbanizacije i industrijalizacije povećavala udaljenost radnog mjesta (u km), stari nomadski narod Roma počeo je smanjivati udaljenost. Njegovi pripadnici sve se više opredjeljuju za sjedilački način života i nastoje se zbog posla ne udaljavati previše od stalne adrese. Dapače, veća koncentracija stanovništva u gradovima koncentrirala je i potrebe za njihovim uslugama, a olakšavala i prosjačenje.

Koncentracija Roma koncentrirala je i neke druge pojave. Analizom podataka nadležnih službi u okviru projekta *Socio-*

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 197-210

ŠTAMBUK, M.:
ROMI U DRUŠTVENOM...

demografske i fenomenološke karakteristike kriminaliteta maloljetnika na području Županije međimurske ustanovljeno je da je stopa kriminaliteta maloljetnih Roma puno viša (15 do 20 puta) od ustanovljene prosječne stope za Županiju. Stoga su iz analize isključena naselja (seoska) u kojima Romi čine najmanje 10 posto stanovništva.²⁷ Bilo bi uputno vidjeti postoje li takvi podaci za ostala područja i jesu li prilike u njima slične ili drukčije. To je, svakako područje rada za određene službe na županijskoj i gradskoj razini.

Loš položaj romske populacije dvostrano je uvjetovan. S jedne strane, često se mora boriti protiv predrasuda koje o njima ima većina pripadnika drugih nacionalnosti koji žive u njihovoj okolini ili na bilo koji drugi način se s njima susreće, a s druge strane, sami Romi svojom zatvorenosti ne pridonose boljem međusobnom upoznavanju. Obveza većinskog naroda je jasna. Na njemu je da na svaki način pridonosi smanjenju predrasuda, osobito djelujući preko škola i medija te stvarajući obilan društveni i gospodarski prostor u kojemu će Romi moći razmjenjivati s drugima svoju kulturu, znanja i iskustva.

Mnoga su se romska iskustva izgubila. Sve je manje poznavatelja tradicionalnih romskih obrta i umijeća. Gotovo više ne možemo čuti romske glazbenike,²⁸ nema potkivača, popravljača kišobrana, oštrača noževa, košaraša. Njihovim nestankom su hrvatska sela ostala bez tih usluga koje u mnogim okružjima još nisu nadomještene.

Romi su izgubili neke od elemenata (višeg) društvenog položaja koji su zauzimali zahvaljujući bavljenju svojim tradicionalnim obrtima. Bili su integriraniji u svoju društvenu okolinu upravo time što su zadovoljavali mnoge specifične potrebe neromskog gradskog i seoskog stanovništva. Pokidane profesionalne veze uglavnom su ostale nenadomještene nekim drugim socijalnim ljepilom. Zapošljavanje (manjeg broja) Roma u drugim djelatnostima, na radnim mjestima primjerenim njihovoj lošoj naobrazbi, nije pridonijelo njihovoj uspješnijoj socijalnoj integraciji.

Kakogod počeli govoriti o Romima, uvijek se, neizbježno, vraćamo na problem naobrazbe. Zato nije neobično da se većina istraživanja i radova bavi upravo tim velikim problemom koji je temeljni izvor svih romskih socijalnih, kulturnih i gospodarskih nedaća i temelj specifičnog, prepoznatljivog marginalnog položaja Roma.

BILJEŠKE

¹ Rom (množina: Roma) endonim je, dakle ime kojim su se sami nazivali. Sva ostala imena su egzonomi, dodijeljena im od neromske okoline. (Prema: Nicolae Gheorghe: Roma-Gypsy Ethnicity in Eastern Europe, *Social Research*, vol. 58, No. 4 (1991), 829.

² *The Times: Narodi Europe*. Priredio: F. Fernandez-Armesto. Zagreb, Naklada Zadro, str. 389.

³ Neupitni su romski indijski korijeni. Uzroci se još istražuju. Vidjeti primjerice: Ali Arayici: The Gypsy minority in Europe – some considerations. *International Social Science Journal*, br. 156/1998, str. 253.

⁴ "...u postsanskrtsko doba...". Uzroci pokretanja romskog naroda samo se nagađaju. Drži se da im je trebala koja stotina godina dok nisu ušli na područje Bizantskog carstva (XI. st.). *Isto*, str. 389-390.

⁵ Nome, grčki, pašnjak, paša. Neki autori vežu uz Rome pojam latentnog nomadizma. Iako nije jasno zašto ono 'latentno' u toj sintagmi. Možda zato što neke njihove djelatnosti, najčešće tradicionalni obrti koji ne zahtijevaju veću količinu alata, omogućuju da se relativno lako 'digne sidro' i nakon određenog razdoblja koje su proveli, s obitelji ili nekom nesrodničkom skupinom, na jednom mjestu.

⁶ Određena fascinacija Romima, narodom "čudesnim i neobjašnjivim", njihovim sporim mijenama bez obzira na različitost i objektivnu snagu utjecaja, već dugo izaziva znatizelju neromskih istraživača. Vidjeti, primjerice, bibliografiju u radu Francesco Predari: *Origine e vicende dei Zingari*. Bologna: Torni Editore, pretisak knjige objavljene 1841. Autor spominje izvore koji potvrđuju da su se Romi 1417. pojavili u blizini Crnoga mora (na svojem putu prema sjeveru). Godinu dana kasnije spominju se u Švicarskoj, a u Italiji 1422. (*Isto*, str. 55). Autor spominje i pronalazak dokumenta prema kojem se u Ugarskoj spominju već 1250. kao sudionici bitke u kojoj je češki kralj pobijedio ugarskog kralja Belu, među čijim vojnicima su bili i Romi (Cingarorum...) (*Isto*, str. 56).

⁷ Između nomada i sjedilačkog načina života u romskoj zajednici moguće je zamijetiti jednu međurazinu. Naime, sedentarizirani Romi mogu se, lakše od drugih, preseliti u većim skupinama iz jedne u drugu državu ili iz jednog u drugi dio jedne zemlje.

⁸ Romi su rasprostranjeni po cijelom svijetu. Neprecizne procjene govore o pet do šest milijuna pripadnika te nacionalne skupine. Naseljeni su "uz rub cesta, na šumskim međama, na ivici sela..." (Jean-Paul Clébert: *Cigani*. Zagreb, Stvarnost, 1967., str. 7). Prvi Romi doselili su se na Balkanski poluotok u XIV. stoljeću, odnosno, u tom stoljeću prvi su put spomenuti u pisanim izvorima.

⁹ Ipak, mogu se zamijetiti pomaci. Od vremena osamostaljivanja Hrvatske, čini se da je moguće govoriti o porastu samopoštovanja i osviještavanja romske populacije. Tomu su svakako pridonijeli mnogi pripadnici te nacionalne zajednice koji su se uključili u obranu zemlje i aktivirali u strankama, izašli masovno na sve dosadašnje izbore. Osnovali su mnoge udruge, sve s ciljem da poboljšaju društvene, kulturne i gospodarske prilike romskog stanovništva. Objektivno je moguće očekivati da će romska zajednica bilježiti porast broja pripadnika i da će s vremenom prestati postojati razlozi za "mimikriju".

I u drugim tranzicijskim zemljama, osobito onima u kojima je veći udio pripadnika romske nacionalne zajednice, osjeća se iskorak iz "homogenih" društava i pomak prema demokratskijem režimu. U nekim zemljama Romi imaju svoje predstavnike u parlamentu, ob-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 197-210

ŠTAMBUK, M.:
ROMI U DRUŠTVENOM...

javljuju različite publikacije, imaju svoje radijske i televizijske emisije. (Nicolae Gheorghe: Roma-Gypsy Ethnicity in Eastern Europe, *Social Research*, vol. 58, No. 4 (1991), 830.

¹⁰ U Hrvatskoj je popisom 1971. ustanovljeno svega 1257 Roma. Idući popis zabilježio ih je 3858, a posljednji, 1991., 6695. Romske udruge iznose vrlo različite procjene koje višestruko prelaze popisne podatke.

¹¹ Kad spominjemo broj Roma i probleme, a od njih se, kad su u pitanju Romi, nećemo niti moći udaljiti, spomenimo zanimljivost koju je, analizirajući prilike u međimurskoj županiji, zamijetio I. Magdalenčić. Naime, on je ustanovio da je u toj županiji veći broj Roma koji je obuhvaćen službama Centra za socijalni rad nego što ih, prema popisu stanovništva, ondje uopće živi. Asimilacija, integracija, mimikrija – o društvenom položaju Roma, u: *Romi u Hrvatskoj danas*. Zbornik izlaganja i rasprava. Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. Zagreb: Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava, 1998. Biblioteka Izvori., str. 76.

¹² Tako veliki poznavatelj Roma, J.-P. Clébert piše: "Ono malo što se obično znade o Ciganima rezimirano je u otrcanim opaskama što ih časopisi, novine i sva loša literatura neumorno ponavljaju, bez prestanka uzimajući najotrcanije lajtmotive koje karakterizira plitka slikovitost i potpun nehaj prema istini." (*Idem*, str. 8)

¹³ Reyniers, A: Migrations, mouvement et identite. *Hommes-Migrations*, No. 1188-1189, Pariz. Citirano prema Ali Arayici: The Gypsy minority in Europe – some considerations. *International Social Science Journal*, br. 156/1998, str. 256.

¹⁴ Francesco Predari: *Origine e vicende dei Zingari*. Bologna: Tornatore Editore, pretisak knjige objavljene 1841. str. 72.

¹⁵ Ali Arayici: The Gypsy minority in Europe – some considerations. *International Social Science Journal*, br. 156/1998, vidjeti tablicu na str. 255.

¹⁶ Napominjemo da su podaci koje nalazimo o Romima u različitim vrstama publikacija (znanstvene, stručne ili publicističke) prilično nepouzdana i nerijetko prostorno nedostatno precizno određeni. Tako čitamo da "Oko 3 – 5 milijuna Roma živi u Istočnoj Europi, predstavljajući dvije trećine od 9 – 12 milijuna romske svjetske dijaspore". Nicolae Gheorghe: Roma-Gypsy Ethnicity in Eastern Europe, *Social Research*, vol. 58, No. 4 (1991), p. 829.

¹⁷ Empirijsko istraživanje obuhvatilo je oko 130 obitelji pripadnika romske populacije u pet naselja. Također, obavili smo standardizirani razgovor s dobrim poznavateljima prilika u naselju koji su, u društvenom smislu, istaknutiji pojedinci. Uz to, pregledali smo podatke koji su dosad prikupljeni drugim istraživanjima, a koji se tiču Roma s različitih gledišta i potreba.

¹⁸ Mnogobrojni su problemi empirijskog istraživanja Roma. Oni ne leže samo u njihovoj prostornoj raspršenosti i nepostojanju osnovnih podataka o njihovoj populaciji na temelju kojih bi se mogao izraditi reprezentativni uzorak. Specifičan problem predstavljaju neka njihova obilježja uvjetovana njihovim životnim stilom koji ih u

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 197-210

ŠTAMBUK, M.:
ROMI U DRUŠTVENOM...

mногоčemu razlikuje od socijalne i kulturne okoline. (Možemo tvrditi, na temelju skromnog iskustva iz ovog istraživanja, da su te razlike manje u nekim okružjima.) Taj stil koji počiva na svojevrsnoj (samo)izolaciji gradi određeno nepovjerenje prema (osobito) neromskom zadiranju u njihov obiteljski i društveni život. Ponovno citirajmo Cléberta: "Cigani su svjesni vjekovnog tabua koji im zabranjuje da gađima otkriju najveći dio svojih rituala. Vjerujte mi, ne radi se ovdje o nekoj šali koja bi imala svrhu da ciganski mit zazivaju u 'misterij'. U svakom slučaju, to nije šala ni za ciganologe koji se neprestano sudaraju sa zidom šutnje ili, što je još gore, s promišljenim lažima. Postavite dvadeset puta jedno te isto precizno pitanje Ciganima i dobit ćete dvadeset različitih odgovora!" (Clébert, str. 157)

¹⁹ Pravo na životni prostor jedno je od temeljnih prava. To pravo sadržava i obvezu zaštite toga prostora ne prema uskim, lokalnim standardima, već prema globalnim pravilima. Time je osnažena odgovornost čovjeka za životni prostor (Vidjeti: I. Cifrić: Pravo na životni prostor i ekološki suverenitet. *Socijalna ekologija*, br. 1-2/1998., str. 35-53).

²⁰ Do toga se dolazi različitim putovima. Jedan od načina da se prevlada međusobno nepovjerenje između Roma i većinskog stanovništva testirali su slovenski "aktivisti" koji su 1990. ustanovili projekt s temeljnim ciljem da Rome ravnopravno integriraju u društvenu okolinu, odnosno zajednicu. Polazište je da su problemi s obje strane i da valja djelovati na obje strane kako bi se smanjile ili dokinule predrasude, stereotipi i netolerantnost jednih i drugih. Vidjeti: Tatjana Avsec: Problem integracije Roma leži u predrasudama, stereotipima i netoleranciji većinskog stanovništva. u: *Romi u Hrvatskoj danas*. Zbornik izlaganja i rasprava. Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. Zagreb: Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava, 1998. Biblioteka Izvori., str. 93.

²¹ Marginalnim skupinama drže se društvene skupine koje se nisu asimirale s većinskom društvenom skupinom koje su inače sastavni dio (Bosanac, M., Mandić, O., Petković, S.: *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*. Zagreb, Informator, 1977., str. 344.)

²² I. Magdalenić je, nedavno istražujući na ženskoj studentskoj, dakle, izobraženoj, populaciji probleme socijalne distancije prema pripadnicima 29 različitih nacija, ustanovio da su Romi "zauzeli posljednje mjesto po stupnju bliskosti koju su ispitanice spremne prihvatiti s 'tipičnim' pripadnicima tih nacija". Ivan Magdalenić: Asimilacija, integracija, mimikrija – o društvenom položaju Roma. U: *Romi u Hrvatskoj danas*. Zbornik izlaganja i rasprava. Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. Zagreb: Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava, 1998. Biblioteka Izvori., str. 78.

²³ Prvo društveno istraživanje Roma u Hrvatskoj obavio je Institut za društvena istraživanja 1982.

²⁴ Primjerice, Odbor za pastoral Roma Hrvatske biskupske konferencije organizirao je nedavno jedno istraživanje Roma.

²⁵ Clébert, *isto*, str.157.

²⁶ Clébert, *isto*, str. 235.

²⁷ Vidjeti opširnije u: Ivan Magdalenić: Seoska i gradska maloljetnička delinkvencija u Međimurju. *Sociologija sela*, br. 1-4/1995., str. 39-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 197-210

ŠTAMBUK, M.:
ROMI U DRUŠTVENOM...

56. Valja naglasiti da je autor, kvalitativno analizirajući počinjena djela, ustanovio da "romska" maloljetnička delinkvencija "sadrži gotovo isključivo sitne krađe, šumske krađe i slična djela, uglavnom ono što se u krajnjoj analizi može svesti na pojam 'kriminala iz nužde'...", Vidjeti u: *Asimilacija, integracija, mimikrija – o društvenom položaju Roma*, u: *Romi u Hrvatskoj danas*. Zbornik izlaganja i rasprava. Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. Zagreb: Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava, 1998. Biblioteka Izvori., str. 76.

²⁸ U zanimljivom romanu *Dravom zlato plovi* Kalman Mesarić na nekoliko mjesta spominje Rome: "Nema pravih međimurskih svatova bez cigana – mužikaša." (str. 255) Izdvajajući glazbenike kao cigansku elitu, Mesarić piše: "Nisu više cigani-mužikaši sirotinja kao nekad. Oni su dobro situirani građani s pristojnim dohocima, pogotovu u doba svatova." (str. 255). I: "A ima ih i sa svršenim konzervatorijem i članovi su filharmonijskih orkestrara." (str. 256). K. Mesarić: *Dravom zlato plovi*. Čakovec: Kulturno-prosvjetno vijeće, 1973.

LITERATURA

Arayici, A. (1998), The Gypsy minority in Europe – some considerations. *International Social Science Journal*, br. 156, str. 252-262.

Avsec, T. (1998), Problem integracije Roma leži u predrasudama, stereotipima i netoleranciji većinskog stanovništva. U: *Romi u Hrvatskoj danas*. Zbornik izlaganja i rasprava. Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. Zagreb: Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava. Biblioteka Izvori.

Bosanac, M., Mandić, O., Petković, S. (1977), *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*. Zagreb: Informator.

Cifrić, I. (1998), Pravo na životni prostor i ekološki suverenitet. *Socijalna ekologija*, br. 1-2, str. 35-53.

Clébert, J.-P. (1967), *Cigani*. Zagreb, Stvarnost.

Fernandez-Armesto, F. (prirednik) (1997), *Narodi Europe*. Zagreb, Naklada Zadro, str. 389.

Gheorghe, N. (1991), Roma-Gypsy Ethnicity in Eastern Europe, *Social Research*, vol. 58, No. 4, 827-844.

Magdalenić, I. (1995), Seoska i gradska maloljetnička delinkvencija u Međimurju. *Sociologija sela*, br. 1-4, str. 39-56.

Magdalenić, I. (1998), Asimilacija, integracija, mimikrija – o društvenom položaju Roma. U: *Romi u Hrvatskoj danas*. Zbornik izlaganja i rasprava. Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. Zagreb: Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava. Biblioteka Izvori.

Mesarić, K. (1973), *Dravom zlato plovi*. Čakovec: Kulturno-prosvjetno vijeće.

Predari, F. (1841), *Origine e vicende dei Zingari*. Bologna: Torni Editore (pretisak).

Romi u Hrvatskoj danas. Zbornik izlaganja i rasprava. (1998) Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. Zagreb: Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava. Biblioteka Izvori.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 197-210

ŠTAMBUK, M.:
ROMI U DRUŠTVENOM...

Gypsies in the Croatian Social Space

Maja ŠTAMBUK
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

Non-territoriality continues to define the Gypsies. This fact maintains and further enhances the social quality relying upon family and close family kinship. Broader forms of sociality are not frequent and mean less to Gypsies than to other social groups. With pronounced features of nomadism on all levels of Gypsy history: individual, family and national levels, almost wherever they stayed for longer or shorter periods, they remained on the margins of society. On the other hand, regardless of their emphatically small numbers, Gypsies in Croatia, if they want to participate in the development of society both as protagonists and "consumers" of development, will have difficulties in fighting for a change of position while they remain autarchic, self-sufficient or with only occasional and vague connections with their environment.

Roma in der kroatischen Gesellschaft

Maja ŠTAMBUK
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Territoriale Unabhängigkeit ist auch weiterhin ein bestimmendes Merkmal der Roma. Diese Tatsache wird durch ein an der Familie und der engeren Verwandtschaft orientiertes Gesellschaftsleben aufrechterhalten und stimuliert. Ein gesellschaftliches Leben im weiteren Wortsinn ist seltener der Fall und bedeutet den Roma weniger als anderen Bevölkerungsgruppen. Infolge ihres ausgeprägten Hangs zum Nomadendasein in allen Bereichen ihrer Geschichte: im individuellen und familiären Bereich sowie auf nationaler Ebene, und fast überall, wo sich Zigeuner für längere oder kürzere Zeit aufhielten, blieben sie zu einem Dasein am Rande der Gesellschaft verurteilt. Wollen andererseits jedoch die Zigeuner in Kroatien – ungeachtet ihrer äußerst geringen Zahl – teilnehmen an der gesellschaftlichen Entwicklung, sowohl als Akteure als auch »Konsumenten« dieser Entwicklung, so werden sie nur sehr schwer eine dementsprechende Änderung ihrer Lage herbeiführen, wenn sie sich auch weiterhin autark verhalten, nur sich selbst leben und lediglich zeitweilige und schwache Kontakte zu ihrer Umgebung unterhalten.